

Opieka w innym systemie etycznym - Mahometanizm

Magdalena Ciołak

Zasady funkcjonowania islamskiej rodziny

Islam, a w polskiej wersji językowej mahometanizm to doktryna religijna, której twórcą był Muhammad (Mahomet) w VII w. w Arabii, głosząca wiarę w jednego Boga, którym był Allah.¹ Dogmat Islamu także nakazuje wierzyć w sąd ostateczny, proroków, karę lub nagrodę po śmierci.² Islam jest najbardziej popularny, a raczej jest to religia dominująca w krajach Azjatyckich (w szczególności Azja południowa czyli Turcja, Afganistan, Arabia Saudyjska, Iran, Irak, Jemen, Oman, Pakistan itd.), w Afryce Północnej (Algieria, Libia, Egipt, Maroko, Sudan, itd.), a także w Nowej Gwinei, Indonezji i Malezji. Funkcjonują również państwa gdzie islam, nie jest przodującą religią, jednak znajduje się tam duża ilość jej wyznawców (Singapur, Indie, czy też Francja).³ W takiej sytuacji postanowiłam się skupić na jednym z wybranych państw, aby uściślić rolę opieki na gruncie mahometanizmu. Państwem, który wybrałam jest Turcja, z tego względu, że 99,2% mieszkańców to muzułmanie.⁴

Islam jako religia jest mocno zakorzeniony w świadomości mieszkańców wsi, małych miasteczek, a także emigrantów zasiedlających obrzeża dużych miast. Jest to znaczące, a przede wszystkim widoczne na poziomie życia rodzinnego. W Turcji oprócz religijnego zawierania małżeństw istnieje poligamia. Jest ona prawnie karalna na podstawie tureckiego kodeksu karnego, jednak w praktyce funkcjonuje nadal jako lokalna tradycja.⁵ Wiara sama w sobie stanowi podstawę rodziny. Małżeństwo jest najważniejszą „rzeczą” w mahometanizmie jak powiedział prorok Muhammad: „*Małżeństwo jest częścią Sunny (mojej drogi). Ktokolwiek od niej odstąpi nie jest jednym z nas*”. Muzułmaninowi nie wolno zawrzeć związku z nie-muzułmanką, choć wyjątkiem jest małżeństwo z chrześcijanką lub żydówką, jeśli wierzą w Księgi Objawione i mają do pewnego stopnia podobne poglądy na życie. Muzułmanka natomiast nie może zawrzeć związku z nie-muzułmaninem, chyba że przyjmie on islam. Rodzinę tworzyć powinni partnerzy, którzy mają takie same zapatrywanie na życie i moralność, i którzy uczestniczą w życiu jako współtowarzysze.⁶ Faktem jest, że główną zasadą, którą powinni się kierować jest ta objawiona w Koranie: „*złe kobiety – dla złych mężczyzn; źli mężczyźni – dla złych kobiet! Dobre kobiety dla dobrych mężczyzn; dobrzy mężczyźni dla dobrych kobiet*”.⁷

Charakterystyczne dla tureckiej rodziny jest patriariat, gdzie mężczyzna odgrywa główną, i znaczącą rolę, wokół której grupuje się role kobiet. Władzę dźwiri mężczyzna z tego względu, że to on musi utrzymać na odpowiednim poziomie ekonomicznym całą rodzinę, konkretnie chodzi o żonę, tudzież żony oraz dzieci.⁸ Oznacza to, że kobieta jest zawsze córką, żoną czy matką mężczyzny, gdzie bardzo wyraźnie zaznacza się tradycyjny podział ról płciowych. Wytycza to nie tylko obowiązki ale i prawa mężczyzn względem kobiet (np. Posłuszeństwo i pytanie o pozwolenie: Żona musi słuchać swojego męża, we wszystkich sprawach, na które zezwala islam, jak np. wspierać go lub być dla niego osłodą. Żona musi także pytać męża o pozwolenie, gdy chce opuścić dom, lub gdy chce zaprosić ludzi do domu.), a także kobiet względem mężczyzn (np. Towarzystwo: Żona ma prawo do tego, aby mąż dotrzymywał jej towarzystwa, był jej oddany i utrzymywał w małżeństwie atmosferę ciepła i miłości. Opieka finansowa i schronienie: Mężczyzna musi dbać o jej potrzeby materialne, zapewnić jej schronienie i dać jej wszystko to, czego potrzebuje, aby mogła spełniać swoje obowiązki jako żona. Obejmuje to również zaopatrzenie jej w rzeczy, których może używać, aby ozdabiać się oraz upiększać.) Taka tradycja ma ścisły związek z wykształceniem. Konkretnie ma być tak, że kobieta zajmuje się domem i to jest dla niej aspekt życia, w którym się spełnia, a mężczyzna ma być wykształcony by móc pracować na rodzinę. W latach 60 i dalej XX wieku takie tendencje zmieniły się, jednak *według matek młode kobiety zdobywają wykształcenie by poślubić lepszego kandydata i uzyskać awans społeczny*.⁹ Różnice w prawach i obowiązkach małżonków, według niektórych badaczy wynikają jedynie z ich odmiennej struktury fizycznej, biologicznej, psychicznej i hormonalnej. Nie jest to wyraz niższej pozycji kobiety, a wręcz przeciwnie – zapewnia jej uprzywilejowany status.¹⁰ Według konstytucyjnych artykułów w Turcji mężczyźni i kobiety mają równe prawa. Jeżeli mowa o rodzinie to w pakiecie reform z października 2001 r. wprowadzono zmianę do art. 41 tureckiej ustawy zasadniczej, która brzmi: „ *rodzina stanowi podstawę tureckiego społeczeństwa i opiera się na równości mężczyzn i kobiet*”.¹¹ W praktyce można zauważyć wiele przykładów naruszania zasady równouprawnienia. Jeżeli mąż jest głową rodziny a kobieta jest mu podporządkowana nie ma miejsca na partnerstwo i równość małżonków co do praw i obowiązków. To mąż decyduje o wyborze miejsca zamieszkania,

¹ Tak naprawdę można byłoby się skupić na definiowaniu i omawianiu religijnych podstaw i tradycji, które wpływają na funkcjonowanie państwa. Postaram się ominąć wiele kwestii zamieszczonych w Koranie i skupić się na konkretnych informacjach, które się zmieniły od pewnego czasu lub, o których mało wiemy z uwagi na ubogą literaturę dotyczącą tematu.

² Por. Słownik języka polskiego tom 2, Warszawa 1979, s. 90

³ http://pl.wikipedia.org/wiki/Islam#Islam_a_pa.C5.84stwo

⁴ Por. Adam Szymański, *Między Islamem a Kemalizmem*, Warszawa 2008, s. 31

⁵ Por. tamże, s. 39

⁶ K.Ahamad, *Rodzina w islamie*, Wrocław 2002, str.17

⁷ www.arabia.pl

⁸ Rodzina muzułmańska może być również patrylinearna- pochodzenie dziedziczy się w linii męskiej, lub patrylokalna-kobieta po ślubie przenosi się do domu męża. <http://www.wiez.com.pl/islam/index.php?id=13> Jest też tak, że rodzina obejmuje nie tylko rodziców i dzieci, ale kilka pokoleń wstecz.

⁹ A. Szymański, op. cit., s.51

¹⁰ Z kolei inni znawcy tematu uważają, że opieka mężczyzny rzeczywiście daje kobiecie poczucie bezpieczeństwa, jest to jednak nagminnie łamane kosztem wolności i samodzielności w wyborze drogi życiowej. Por. www.wiez.com.pl/islam/

¹¹ A. Szymański, op. cit., s. 150

utrzymuje i reprezentuje rodzinę na zewnątrz, daje zezwolenie żonie na pracę, a także ma decydujące zdanie w kwestii wychowania dzieci, pomimo, że kobieta jest odpowiedzialna za rodzinę i wychowanie (chłopcy dopiero po obrzezaniu przechodzą pod opiekę ojca czyli około od 7 dni do 15 lat, w Turcji najczęściej w wieku 7, 8 lat). Takim sposobem wykształca się samoistnie model kobiety-żony, która jest podporządkowana i nie posiada żadnego autorytetu. Istnieje pewnego rodzaju odstępstwa, np. we wsi Skaltutan, gdzie mężczyźni i kobiety dzielili się obowiązkami w domu, wychowaniem dzieci itp. Nie są to anomalia, lecz widoczne zmiany,¹² które zachodzą na poziomie rodziny tureckiej mimo ciągłego funkcjonowania tradycyjnego modelu rodziny.¹³

Dziecko w kulturze islamu

W krajach muzułmańskich od najmłodszych lat wpaja się dziecku posłuszeństwo rodzicom. Mają być one posłuszne, cierpliwe, ale i empatyczne oraz odnosić się z godnością i szacunkiem do rodziców. Szacunek wobec rodziców, starszego rodzeństwa oraz osób starszych jest bardzo cenioną cechą w Turcji i krajach Bliskiego Wschodu.

Według *szariatu* syn pozostaje pod prawną opieką matki do siódmego roku życia, córka do dziewiątego. Oznacza to, iż w przypadku rozwodu dzieci po osiągnięciu wymienionego wyżej wieku pozostają z ojcem, a najczęściej są dalej wychowywane przez jego matkę czy siostry. Jeśli ojciec umiera, prawo opieki przechodzi na najbliższego krewnego. Jeśli matka jest chrześcijanką i po rozwodzie opuszcza kraj męża, nie ma prawa do swoich dzieci.¹⁴ Niektórzy obserwatorzy kultury islamskiej uważają, że dzieci wychowuje się w krajach muzułmańskich zazwyczaj z dużo większym pobłażaniem, co znajduje swój wyraz w wielu wspomnieniach ludzi, mieszkających np. w krajach arabskich. W Internecie znaleźć można dużo wypowiedzi, które o tym świadczą, np.: *Dzieci arabskie żyją własnym życiem. Nikt za nimi nie biega. Nikt ich bez przerwy nie nosi. Starsze dzieci wychowują młodszą. Widziałam jak dziecko próbowało wdrapać się koło mamy na kanapę - Matka wstała dziecko się zsunęło (w Polsce zaczęłoby już płakać) - a to polazło gdzie indziej.*¹⁵

Mimo takiej opinii funkcjonują w Turcji zasady, których dzieci powinny przestrzegać:

- Należy pytać o pozwolenie rodziców, kiedy wchodzi się do ich pokoju. Dotyczy to czasów (zwanych *ała*):
 - przed modlitwą *fadžr*
 - w południe
 - po modlitwie *'isza*
- Jest zwyczajem całowanie ręki ojca, matki, dziadka i babci, zwłaszcza kiedy wrócili z podróży.
- Innym zwyczajem jest usiąść (jeżeli się leżało; mowa o zmianie pozycji, by w ten sposób wyrazić swój szacunek), kiedy do pokoju wchodzi jeden z rodziców.
- Jeżeli jeden z rodziców woła dziecko, wówczas ono odpowiada: *hadir* (gotowy)! Jeśli jest czymś zajęte, wówczas przychodzi do rodziców i prosi ich o to, czy może czynić, kontynuować to dalej. Jeżeli rodzice potrzebują jego pomocy – dziecko podporządkowuje się ich woli.
- Kiedy dziecko rozmawia z rodzicami - to nie podnosi swojego głosu (nie mówi głośniejsz od nich i nie przerywa im).
- Dziecko nie zaczyna jeść, dopóki nie zaczną tego rodzice (chyba, że na to pozwolili).
- Kiedy dziecko chce coś od rodzica – wyrażając prośbę nie używa formy nakazowej (zrób! daj!)
- Dziecko powinno pamiętać o tym, że Prorok (*salla allahu `alejhi ła sallam*) powiedział: Ty i to, co posiadasz - jesteś własnością twojego ojca!
- Nie wolno odmawiać rodzicom żadnej prośby (lub żądania).¹⁶

Taki sposób wychowania podparty jest również książkami, z którymi dzieci mają styczność a, w których zawarte są wartości przekazywane najmłodszym. W licznych opowiadaniach podkreśla się już wcześniej wspomnianą rolę ojca, mężczyzny, oraz matki, kobiety. Propaguje się również islamską niewiastę, która ma same pozytywne cechy. Taki obraz przeciwstawiany jest zepsutej, nowoczesnej kobiecie. W książkach dla dzieci propaguje się islamską moralność: prawdomówność, dotrzymywanie słowa, pomoc innym, szczerłość, zwalczanie niesprawiedliwości, posłuszeństwo rodzicom, wypełnianie obowiązków religijnych. Duży nacisk kładzie się na rozwijanie relacji z Bogiem (bycie lojalnym) oraz na umiejętność funkcjonowania w społeczeństwie.¹⁷

Przytoczyłam tutaj raczej funkcjonowanie dziecka w Turcji i opiekę w sensie rodzinnym. Należałoby teraz wyjść poza ramy rodzinne i przedstawić możliwości dziecka w krajach muzułmańskich.

Niestety, w wielu miastach nie istnieją takie miejsca jak place zabaw dla dzieci czy boiska, często trudno uświadczyc nawet parku, gdzie można by wyjść z dzieckiem na spacer. Można doszukać się kilku przyczyn nie tylko związanych z klimatem charakterystycznym dla tych krajów, gdzie utrzymanie zielonego parku wiązałoby się z częstym nawadnianiem tzn. drogim systemem. I tak np. w Bejrucie jedynym większym obszarem zieleni jest park wokół Uniwersytetu Amerykańskiego, do którego można jednak wejść tylko za okazaniem odpowiedniej przepustki. W innych krajach parki są np. czynne od godziny 15:00. Innym problemem jest fakt, że kraje Bliskiego Wschodu są to ubogie kraje i według władz lokalnych, place zabaw, czy chociażby huśtawki nie są to wydatki pierwszej potrzeby. Sytuacja ta powoduje, że w licznych krajach muzułmańskich dzieci często spędzają znaczną część czasu z kolegami, bawiąc się na ulicy a ich niezmienną atrakcją są zagraniczni turyści, których zawsze można poprosić odpowiednio o cukierki, długopisy lub pieniądze. Istnieją również bogatsze kraje muzułmańskie, gdzie najmłodsi obywatele są traktowani z należytym

¹² Nowy kodeks cywilny z 2001 roku stworzył podstawy prawne do zdecydowanej poprawy sytuacji w przestrzeganiu zasad równouprawnienia kobiet i mężczyzn, gdzie usunięto fragment o mężczyźnie jako „ głowie rodziny”, oraz zmieniono artykuły na mówiące o wspólnym decydowaniu w sprawach zamieszkania, budżetu i wychowania. Por., op. cit., s.152-153

¹³ Por., tamże, s. 150-152 oraz www.wiez.com.pl/islam/

¹⁴ Por. <http://www.islam-in-poland.org/index.php/weblog/more/8744/>

¹⁵ Por. http://www.islam.info.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=218&Itemid=8

¹⁶ <http://www.islam-in-poland.org/index.php/weblog/more/8744/>

¹⁷ Por. A. Szymański, op. cit., s. 52-53

poziomem opieki. W Dubaju przykładowo na każdym kroku można spotkać place zabaw, skwerki, gdzie dzieci mogą się bawić. Zostało również stworzone ZOO, parki wodne, wesołe miasteczka itd.¹⁸

Spółczerstwa muzułmańskie poprzez wypracowany system opiekuńczy w rodzinie

(opieka nad poszczególnymi członkami rodziny) posiadają dużo mniej domów opieki społecznej czy domów dziecka, gdyż opiekę nad potencjalnymi pensjonariuszami sprawują członkowie ich rodziny. Wynikiem tego inaczej niż w krajach europejskich wygląda adopcja, i zasady są zupełnie odmienne. Adopcja muzułmańska nazywa się *kafala*. Osoby adoptujące dziecko nie zostają jego nowymi rodzicami, a opiekunami, co niesie za sobą liczne konsekwencje prawne. Dziecko przysposobione nie dziedziczy majątku po opiekunach lecz ma prawo do spadku po rodzicach biologicznych. Jeśli posiada pieniądze, jego opiekunowie nie mają do nich prawa. Dziecko pozostaje przy nazwisku rodziców biologicznych, a gdy osiągnie dojrzałość płciową, ma prawo do zawarcia związku małżeńskiego ze swym opiekunem.¹⁹

Taki stan rzeczy jest zróżnicowany od państwa w jakim byśmy się znajdowali, przykładowo w Afganistanie tak naprawdę dzieci nie mają swojego dzieciństwa, są one „wrzucone” w świat wojny, gdzie nie ma czasu na bycie dzieckiem i zabawę. Muszą się uczyć nie rysować, czy śpiewać a walczyć o przetrwanie.²⁰ Zastanawiam się czy w obliczu wojny jest miejsce na wychowanie i opiekę? Czy nie ogranicza się ona tylko do wykształcenia żołnierzy, i udzielenie opieki medycznej?

Rzeczywistość w Turcji

Wybrałam Turcję by przedstawić system opiekuńczo- wychowawczy dlatego, że jest to kraj w pewnym stopniu demokratyczny. Posiada on konstytucję stworzoną na wzór demokratycznych państw. Turcja geograficznie graniczy z Cyprem, który jest państwem europejskim, i którego trendy przenikają kulturę wschodu. Ostatnim czynnikiem jest to, że Turcja chce wstąpić do krajów Unii Europejskiej co wiąże się ze zmianami społeczno-gospodarczymi. Oprócz sporu związanego z Kurdami Turcja nie jest zaangażowana w żaden konflikt zbrojny na terenie swojego kraju.²¹ W związku z tym inaczej wygląda życie muzułmanów w Turcji niż w Iraku.

W Turcji osobami starszymi, czy dziećmi, które straciły rodziców mają zajmować się inni członkowie rodziny (krewni). Według tradycji odpowiedzialność, za osoby nie dające sobie rady same, spada na dzieci (synów).²² Teoretycznie w Turcji nie były potrzebne takie instytucje jak dom opieki społecznej czy domy dziecka. W związku z tym system pomocy społecznej jest niewydolny. Przede wszystkim z tego względu, że brakuje osób do pracy w domach opieki dla osób starszych. W niektórych regionach Turcji brakuje nawet odpowiedniej opieki medycznej. W przypadku wschodniej Anatoli szpitale, czy przychodnie znajdują się tylko w dużych miastach. Starsi ludzie muszą cierpieć z powodów społecznych i ekonomicznych czynników, gdyż w całej Turcji znajduje się tylko 231 ośrodków rehabilitacyjnych i opiekuńczych z czego 70 jest państwowych.

Kwestia dziecka jest poniekąd lepsza w Turcji z tego względu, że istnieje stowarzyszenie na rzecz ochrony dzieci.²³

Prócz tego zaczęły działać fundacje, nie tylko tureckie ale i zagraniczne (UNICEF), a także lokalne organizacje pomocy dzieciom czy prywatni sponsorzy. W ramach tych działań dzieci mają możliwość, spędzenia czasu w świetlicach środowiskowych, na zabawach ale i edukacji.

Jeżeli mowa o dzieciach to warto byłoby zaznaczyć, że w większych miastach można dzieci zapisać do żłobków czy przedszkoli (pre-education) od 0-36²⁴, następnie 36-72²⁵, i 61-72 w zależności od zapotrzebowania. W szkołach pracują wykształceni nauczyciele oraz praktykanci. Dalej jednak funkcjonuje pewna tradycja, która nakazuje pozostać kobiecie w domu i wychowywać dzieci. W rodzinach, gdzie mężczyzna rzeczywiście jest w stanie sprostać zadaniu taki model się wytwarza. Inaczej sprawy się przedstawiają, gdy pensja mężczyzny nie jest wystarczająca.

Turcja nie jest aż tak konserwatywnym krajem jak Europejczykom mogłoby się wydawać. W dużych miastach żyje wiele liberalnych rodzin, gdzie kobieta pracuje, jest na równi traktowana z mężem.²⁶ Jest jednak prawdą, że funkcjonują i takie rodziny w szczególności na wschodzie Turcji i małych miasteczkach, gdzie rodzina jest tradycyjna i mocno zakorzenione są jej dogmaty (gdzie kobiety muszą chodzić w nakryciach głowy a osoby innej wiary są wyzywane od niewiernych i obrzucane kamieniami). Kwestia dotyczy również interpretacji kultury, to, że mężczyzna ma być jedynym żywicielem rodziny a kobieta ma być w domu, nie jest formą ubezwłasnowolnienia a raczej troska o nią. Kobiety są bardzo cenione w Turcji i szanowane. Oczywiście wielu nie jest w stanie zrozumieć tej kultury bo patrzy przez pryzmat swojej, a poniekąd

¹⁸ Por. http://www.islam.info.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=218&Itemid=8

¹⁹ Por. http://www.islam.info.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=218&Itemid=8

²⁰ Więcej można przeczytać w wielu książkach, o tematyce Bliskiego Wschodu, które nie koniecznie są literaturą naukową, a raczej relacją autora z tego co przeżył. Przykładem może być Deborah Rodriguez, Szkoła piękności w Kabulu. Za zasłoną afgańskiej kobiety, Philips Wilson 2007

²¹ Jeżeli Turcja chciałaby wejść do UE musiałaby prócz konfliktu kurdyjskiego, przyznać się do ludobójstwa Ormian, czego zrobić nie chcą, mimo, że fakty zebrane przez Unię Europejską jednoznacznie wskazują na Turcję.

²² Według statystyk osób starszych poniżej 65 roku życia szacuje się od 6-9% całej populacji z czego 3,6% zamieszkuje domy dla osób starszych. www1.gantep.edu.tr/~gukamer/docs/Wup2.ppt

Z innych statystyk wynika, że sytuacja osób starszych nie jest kompatybilna z tradycją, gdyż największa liczba osób starszych mieszka sama, następnie w domach opieki, a dopiero na końcu 0,4% z rodziną. Gdzie głównym ich problemem jest niedożywienie.

²³ Association of Social Services and Child Protection (SHCEK)

²⁴ Jest to przyjęte w formie opieki dziennej.

²⁵ Ten i kolejny etap edukacji przygotowuje dziecko do funkcjonowania, w szkole, grupie. W przedszkolu realizowane są zajęcia ze wstępu do języka tureckiego, teatru, a także dzieci uczone są życiowych czynności.

²⁶ Zazwyczaj jest to związane z poglądami politycznymi. Rodziny liberalne ubóstwiają (dochodzi do sytuacji, że młode dziewczęta noszą jego zdjęcie w portfelach) Mustafa Kumala Ataturka. Przywódca, który na początku XX wieku uczestniczył w rewolucji młodotureckiej, gdzie w 1922 roku obalił sultana i zakończył epokę Imperium osmańskiego. Wprowadził wiele społeczno-politycznych liberalnych zasad, również związanych z funkcjonowaniem rodziny, ograniczając władzę islamu w sprawach polityki.

jest to również związane z obrazem wierzących w Allaha , a mieszkających w krajach europejskich. Z tego względu, że stają się oni nacjonalistami, i tradycjonalistami, gdzie ich zachowania czasami są nawet uznawane za ortodoksyjne, gdzie przeciętny obywatel Turcji taki nie jest.²⁷

Oczywiście ciężko jest przyjąć jedno stanowisko w tej sprawie, gdyż jest wiele przypadków, gdzie władza mężczyzny jest nadużywana. Gdzie kobiety są bite, wykorzystywane seksualnie, nie szanowane. Jednak czy i w naszym kraju tak nie jest? Myślę jednak, że sytuacja kobiet w Turcji zmienia się w dobrym kierunku.²⁸

Wiele jeszcze tematów, które są poruszane w krajach europejskich (np. samotna kobieta z dzieckiem) jest często przemilczana. Jakby problem nie istniał. W rzeczywistości one są, tylko stanowią tabu. Dopóki nie zacznie się o nich mówić będą spychane na boczny tor, i stygmatyzowane co moim zdaniem nie jest dobre. By państwo poprawnie funkcjonowało i co ważniejsze się rozwijało, trzeba poruszać kwestię czasami nie wygodne i trudne.

Według mnie przed Turcją jeszcze długa droga do zdobycia statusu państwa demokratycznego, a co ważniejsze do wytworzenia porządnego systemu opiekuńczo- wychowawczego. Wiele muszą jeszcze obserwować od krajów bardziej rozwiniętych i zmieniać u siebie. Myślę, że trzeba byłoby zacząć od kwestii prawnych, które regulowałyby podstawowe pojęcia takie jak opieka, dziecko, ochrona życia itp. Na gruncie tego można posunąć się o krok dalej. Wierzę, jednak, że stanie się tak by życie ludzkie było zawsze najważniejsze, i chronione bez względu w jakim miejscu świata się znajdujemy.²⁹

²⁷ Można byłoby to wytłumaczyć pewnymi mechanizmami, które towarzysza ludziom mieszkającym na emigracji. Tęskniąc za krajem i chcąc podtrzymać tradycje, wpadają w pułapkę przesady, która może prowadzić do mylnego i stereotypowego wizerunku.

²⁸ Sytuacja na pewno się zmienia chociażby z tego względu, że kobieta starsza (babcia) była niejako osoba, która rządziła (wybierała synowi, lub wnukowi żonę, czy kobiety z haremu, z którymi miał sypiać) w coraz większym stopniu mieszka sama lub w domach opieki społecznej. W związku z tym kobiety podejmują naukę, studiują i pracują, by być niezależne.

²⁹ Ostatni rozdział prócz wcześniejszych przypisów oparłam o wywiad przeprowadzony przez Turczynkę mieszkającą w Istambule, Ayde mającą 23 lata, studiującą i podróżującą, widzącą nie tylko tradycje ale i alternatywy, dzięki temu, że wychowała się w liberalnej rodzinie.